

PUBLIKACIJOS

L. JEKENTAITĖ

Z. FROIDAS IR JO ŽMOGAUS TEORIJA

Austrų psichiatras Z. Froidas (Sigmund Freud), dažnai vadinamas šiuolaikinės psichiatrijos pagrindėju¹, kėlė ir sprendė tokias žmogaus gyvenimo problemas, kurių reikšmė toli išeina už terapijos ribų. Jo psichoanalitinis metodas padarė didelį poveikį Vakarų Europos ir ypač Amerikos psichologijai, antropologijai, menotyrai, literatūrai, dailei, filosofijai. Pastarajai reikšmingi ne tiek filosofiniai Z. Froido apibendrinimai, kiek jo keliamos problemos: sąmonės ir nesąmoningos psichinės veiklos santykio, asmenybės struktūros, individo dvasinio gyvenimo ir jo elgsenos determinuotumo, individo ir visuomenės santykio bei kitos problemos. Dauguma žymių buržuazinių XX a. filosofų yra patyrę Z. Froido idėjų poveikį ir išreiškę savo požiūrį į jas (B. Raselas, Ž. P. Sartras, Ž. Maritenas, R. Nibūras, E. Fromas ir kiti).

Tarybų Sąjungoje 1920—1930 m. buvo išleisti pagrindiniai Z. Froido veikalai rusų kalba. Jie vertinti gana priešaringai. A. Zalkindas², laikydamas priimtiniu teorinį psichoanalizės pagrindą, kritikavo Z. Froido lyties teoriją, o pačiame gydymo metode ižiūrėjo psichoterapinės narkomanijos pavojų. V. Jurinecas atkreipė dėmesį į Z. Froido teorijos vidinius priešaringumus, svyravimą tarp griežtos mokslininko ir „mistškai miglotos“ poeto kalbos³. V. Fričė froidizmą apibūdino kaip iš pagrindų priešingą ne tik marksizmui, bet ir sveikam protui⁴. I. Jermakovas gi labai palankiai vertino Z. Froido laisvųjų asociacijų metodo, nesąmoningos psichinės veiklos ir vaikų seksualumo teorijų reikšmę psichoterapijai⁵. Teigiamai religijos psichologijos tyrimus apibūdino ir M. Reisneris⁶. G. Veicbergas teigė, kad psichoanalizėje slypi „didelės potencijos visiškai naujiems socialinės psichologijos pagrindams“⁷.

¹ Žr. *Krafochvil S. Psychoterapia. W., 1974, p. 30.*

² Žr. *Zalkind A. Фрейдизм и марксизм.— «Красная новь», 1924, кн. 4, с. 163—187.*

³ *Юринец В. Фрейдизм и марксизм.— «Под знаменем марксизма», 1924, кн. 8—9, с. 51—92.*

⁴ Žr. *Фриче В. М. Фрейдизм и искусство.— «На литературном посту», 1927, № 4, с. 3—7.*

⁵ Žr. įvadinius str. *Freud S. Основные психологические теории в психоанализе. М.—П., 1923; Freud S. Лекции по введению в психоанализ. М.—П., 1923, т. 1, 2.*

⁶ Žr. *Рейснер М. Фрейд и его школа о религии.— «Печать и революция», 1924, кн. 1 и 3.*

⁷ Žr. įvadinį str. *Freud S. Тотем и табу. М.—П., 1923.*

Vėliau susidomėjimas Z. Froido darbais atslūgo ir tik apie šešiasdešimtuosius metus vėl atgijo. Tai iš dalies galima paaiškinti tebeplintančia froidizmo įtaka buržuazinei kultūrai. Buvusi psichoterapijos atšaka ilgainiui tapo pasaulėžiūros sistema: čia ji transformuojama, bandoma jungti su egzistencializmu, operacionalizmu, protestantizmu ir net marksizmu. Todėl visiškai suprantamas tarybinių tyrinėtojų dėmesys froidizmui. Pasirodė nemaža darbų, tyrinėjančių atskirus Z. Froido teorijos aspektus⁸. Juose pabrėžiamas principinis froidizmo ir marksizmo metodologinis skirtingumas. Greta pagrįstos kritikos atskleidžiami pozityvūs Z. Froido koncepcijos momentai, apžvelgiamos jo iškeltos problemos. Pavyzdžiui, F. Basino nuomone, „Z. Froidui neabejotinai pavyko tam tikru atžvilgiu iš esmės pagilinti nesąmoningos psichinės veiklos sampratą“⁹. Antropologas J. Semionovas atkreipė dėmesį į Z. Froido įžvalgumą, nurodant ryšį tarp primityviojo žmogaus tabu ir šiuolaikinio žmogaus sąžinės bei moralinių principų¹⁰. Taip pat plačiai analizuojami Z. Froido filosofiniai bei etiniai principai, jo asmenybės teorija¹¹, pažiūros į religiją ir meną.

Z. Froidas gimė 1856 m. gegužės 6 d. Freiburge (Moravijoje) sėkmės lydimo žydų verslininko šeimoje. Tačiau griūvančios Austro-Vengrijos ekonominė bei politinė krizė palietė ir šią šeimą. Ji nuskurdo ir persikėlė gyventi į Vieną, kur tuo metu vešėjo antisemitinės nuotaikos. Būdamas nepaprastai jautrus ir ambicingas, Z. Froidas nuo pat vaikystės skaudžiai pergyveno ne tik savo šeimos likimą, bet ir kiekvieną socialinės bei nacionalinės nelygybės pasireiškimą. Gamtos apdovanojtas įvairiausiais talentais, darbštus ir valingas jaunuolis svajavo apie juristo ar politinio veikėjo karjerą. Vėliau, suvokęs gilią gamtos mokslų prasmę, pasirinko mediciną.

Anksčiau išjuokiamas ir nutylimas, savo gyvenimo pabaigoje Z. Froidas tapo žinomas visame pasaulyje. Jis draugavo su A. Einšteinu, Stefanu ir Arnoldu Cveigais, T. Manu, R. Rolanu ir kt. Karo metu fašistai jį persekiojo, sudegino jo raštus. Tik įsikišus draugams ir gerbėjams, Z. Froidas galėjo išvykti į Angliją, kur, Londone, 1939 m. rugsėjo 9 d. mirė.

Z. Froidui mokantis Vienoje, ten vyravo pozityvizmo bei mechanizmo atmosfera, ir tai paliko pėdsakus visoje jo mąstysenoje. Studijavo jis ilgai, nes, be medicinos, lankė filosofijos, logikos, etikos ir kitas paskaitas. Nuo 1882 m. Z. Froidas perėjo prie neuropatologijos, bet čia neapsistojo,— jį traukė žmogaus psichikos paslaptys.

⁸ Зг. Михайлов Ф., Царегородцев Т. За порогом сознания. М., 1961; Шорохова Е. В. Фрейдизм.— «Современная психология в капиталистических странах». М., 1963; Шерозия А. К проблеме сознания и бессознательного, т. 1, 2. Тбилиси, 1969—1973, и др.

⁹ Бассин Ф. В. Проблема «бессознательного». М., 1968, с. 92.

¹⁰ Зг. Семенов Ю. И. Как возникло человечество. М., 1968, с. 280.

¹¹ Зг. Соболев К. И. Философские принципы психоаналитической теории З. Фрейда. Горький, 1969; Великовский С. Грани несчастного сознания. М., 1973; Шварцман К. А. Этика без морали. М., 1964; Кон И. С. Социология личности. М., 1967.

Kartu su J. Brojeriu Z. Froidas pradėjo taikyti katarsio (apsivalymo) metodą isterijai gydyti. Jie pastebėjo, kad hipnozės būklėje isterikai prisimindavo kai kuriuos savo gyvenimo įvykius, kuriuos po seanso tuojau pat vėl pamiršdavo. Įdomiausia, kad užmirštami įvykiai pacientui buvo aiškiai reikšmingi. Kaip taisyklė, jie siejosi su nemaloniais praeities išgyvenimais. Atrodė, jog psichika užmiršta tam, kad sąmonė išvengtų neigiamų emocijų. Psichinė liga „apmokama“ ramybė kaip mat išnykdavo hipnozės būklėje, kai nemalonūs išgyvenimai vėl atsinaujindavo ir tapdavo tokie pat aiškūs, kaip ir realūs išgyvenimai. Tada juos buvo galima apsvarstyti ir „apsivalyti“ nuo jų. Gavęs valstybinę stipendiją, 1885—1886 m. Z. Froidas stažavosi Paryžiuje pas psichiatrą Ž. M. Šarko, kuris tuomet garsėjo hipnotiniu gydymu. Nors Šarko nesusidomėjo Z. Froido atradimu, bet jaunas mokslininkas grįžo iš Paryžiaus sustiprinęs savo pažiūras.

Z. Froidas teigė, kad žmogaus sąmonė ir psichika nėra tas pats. Psichikos pagrindas — nesąmoningi procesai, o sąmonė yra ta savybė, kurią psichika gali įgyti ir prarasti. Isterija, neurozė, pasak jo, kylanti iš sąmoningų ir nesąmoningų psichikos reiškinių konflikto. Šį konfliktą Z. Froidas laikė iš esmės moraliniu: iš nesąmoningumo srities ateinanti „nešvari“, traumuojanti informacija, kuri nesuderinama su sąmoningu asmenybės Aš vaizdu.

Taigi jau savo mokslinės veiklos pradžioje Z. Froidas užčiuopė problemas, kurios vėliau tapo jo tyrimų centru: kintantis ir individo elgseną lemiantis asmenybės dvasinis pasaulis, individo subjektyvių išgyvenimų priklausymas nuo nesąmoningų psichikos reiškinių ir moralinių vertybių. Jis kvestionavo moralines vertybes, bandydamas atrasti objektyvius jų kilmės ir veikimo pagrindus, akcentavo žmogiškojo subjektyvumo autonomiją, šalia „horizontaliosios“ vienas po kito einančių poelgių logikos išryškindamas „vertikaliąją“ logiką — giluminių išgyvenimų determinantą. Tik pastaroji galinti atskleisti žmogaus esmę, — „horizontalioji“ logika esanti tik asmenybės regimybė. Žmogaus žodžiai ir poelgiai esą svarbūs tiek, kiek išreiškia giluminę individo elgesio prasmę; jie simbolizuoja tai, kas yra svarbiausia, paslėpta paviršutiniškam žvilgsniui.

Z. Froido problemų kėlimo būdas atspindėjo ir to meto filosofijos tendenciją suvokti, išskirti „gryną“ žmogišką būtį. Savo tyrimo objektu Z. Froidas laikė subjektyvų žmogaus pasaulį ir jį traktavo kaip nesąmoningų, iracionalių reiškinių visumą, slypinčią už sąmoningų žmogaus veiksmų ir žodžių. Tuo atžvilgiu jis priartėjo prie iracionalistų bei fenomenologų požiūrių. Antra vertus, ieškodamas natūralių priežasčių, siekdamas pozityvistinio moksliskumo, Z. Froidas bandė idealųjį pasaulį pasiaiškinti žmogaus biologinės konstitucijos vystymosi mechanizmais. Ta prasme Z. Froido žmogaus prigimties samprata yra perinamojo pobūdžio: ji susieja natūralistinį požiūrį su iracionalistiniu,

būdingu XX a. Vakarų Europos antropologinei filosofijai (egzistencializmui, E. Huserliui, A. Bergsonui ir kitiems)¹².

1900 m. Z. Froidas išleido „Sapnų aiškinimą“, o 1901 m.—„Kasdienio gyvenimo psichopatologiją“, kur išdėstė savo psichoanalitinį metodą. Šio metodo esmę sudaro nesąmoningų psichikos gelmių analizė, nenaudojant hipnozės. Vidiniai žmogaus konfliktai čia aiškinami iš tiesioginių jo asociacijų, elgesio bei kalbos suklydimų, užmiršimų, įkyrių kartojimų ar tendencingai nutylimų dalykų, sapnų. Z. Froido požiūriu, neurozę gimdantis konfliktas retai būna akivaizdus. Jo branduolys — iracionalus emocinis prieštaravimas, kuris užčiuopiamas, išlukštenus gausybę akivaizdžių duomenų. Z. Froidas ypatingos svarbos teikia sapnams. Miegodamas žmogus maksimaliai atsiriboja nuo realybės, nuo poreikio sąmoningai atsakyti į tiesioginius dirgiklius. Jo sąmonė ilsisi, ir individas lyg paskęsta giluminiuose savo psichikos kloduose. Ten vyrauja visai kita logika, negu realybėje: ten *taip* lengvai virsta *ne*, ši diena — praeitimi, ir atvirkščiai. Z. Froidas sapnuose mėgino užčiuopti slapčiausias individo gelmes, jo tikrąją esmę, kuriai pasireikšti neleidžia sąmonė.

Nesąmoningos psichikos pagrindas — simboliai, kurių kalba yra vaizdinė, kondensuota, daugiareikšmė, interferuota. Z. Froidas juos laikė primityvaus, archaiško mąstymo išraiška. Knygose „Sąmojus ir jo ryšys su nesąmoninga psichine veikla“ (1905), „Kliedesiai ir sapnai Jenseno „Gradivoje“ (1907), „Totemas ir tabu“ (1905) jis teigė mintį, kad archaiskasis mąstymo būdas yra būdingas ne tik sapnams, bet ir mitams, pasakoms, primityvių tautų papročiams bei religiniams ritualams, meno kūrybos simboliams. (Šią idėją, beje, plačiau pagrindė Z. Froido mokinys K. Jungas.)

Savo darbuose Z. Froidas išvystė labiausiai ginčytiną ir labiausiai jo paties ginamą iš esmės seksualinės nesąmoningosios psichikos prigimties idėją. Jis aiškino, jog nesąmoningosios psichinės veiklos pagrindas yra lytinio potraukio energija — libido. Libido jungias somatinę (kūno) ir psichinę sferą. Jis nesąs surištas su vienu objektu, kaip savisaugos instinktas, bet galįs būti nukreipiamas nuo vieno seksualinio objekto į kitą ir, kas svarbiausia, nuo seksualinio objekto — į neseksualinį, t. y. galįs sublimuotis. Libido vienijąs žmogų su viskuo, kas gyva. Tai esąs amžinybės balsas žmogui, galimybė peržengti individualios egzistencijos ribas, išliekant palikuonyse: „atskiras individas, laikantis save visų svarbiausiu [. . .], biologiniu požiūriu yra tik ilgos kartų sekos epizodas, tik laikinas priedėlis gemalinės plazmos, apdovanotos nemirtingumo galimybe“¹³.

Išnagrinėjęs idealų psichikos turinį, Z. Froidas pereina prie žmogaus lytinio instinkto psichologinio reiškimosi analizės, ieškodamas žmo-

¹² Šią Z. Froido teorijos pusę išnagrinėjo T. Kuzmina straipsnyje: Кузьмина Т. Ф. Человеческое бытие и личность у Фрейда и Сартра.— «Проблема человека в современной философии». М., 1969.

¹³ Freud S. Лекции по введению в психоанализ, вып. 2, М.—П., 1923, с. 202.

gaus dvasinio pasaulio raidą lemiančio determinanto. Jis išryškina kritines vaiko seksualinio brendimo stadijas, turinčias tiesioginės reikšmės jo asmenybės bruožams, emocinei harmonijai. Z. Froido požiūriu, lytinį instinktą žmogus turi nuo pat gimimo. Vaikų seksualumas iš esmės esąs autoerotinis: poreikio ir jo patenkinimo jautimai nukreipti į savo paties asmenį. Jis apima oralinę, analinę bei falinę pereinamąją stadiją. Pastaroji vėliau išsivystanti į brandžią genitalinę stadiją.

Atkreipęs dėmesį į kūdikio pasitenkinimo išraišką, kurią lydi maištinimo, čiulpimo (pavyzdžiui, savo piršto ar žinduko) aktai, Z. Froidas čia ištyrė libidinį procesą. Tą stadiją jis vadina oraline, nes malonumas susijęs su burna. Antroje, analinėje stadijoje pasitenkinimas susijęs su šalinimo funkcija. 3—5 metų vaiko libido pereina į falinę stadiją, kai erotiniai pergyvenimai jau siejami su genitalijomis ir nukreipiami į priešingos lyties atstovą. Tai dar neapvaldytas, neapibrėžtas potraukis, kuris tampa tikslingu ir visiškai suvokiamu tik genitalinėje libido išsivystymo stadijoje.

Falinėje stadijoje Z. Froidas išskiria kritinį momentą, t. y. psichinę situaciją, kurią jis vadina Edipo kompleksu. Įveikdamas šį kompleksą, individas sukuriąs visiškai naujus psichinius mechanizmus, kurie nulemia būsimos asmenybės charakterį bei likimą. (Tarp kitko, ortodoksinė psichoanalizė siekia prikelti iš savo pacientų užmaršties būtent šią psichinio vystymosi stadiją.)

Anot Z. Froido, graikų mite apie karalių Edipą, kuriam likimas, nepaisant visų Edipo pastangų jam priešintis, lėmė nužudyti tėvą ir vesti savo motiną, yra simboliškai išreikšta bendražmogiška situacija, kurią kiekvienas iš mūsų pergyvena ir turi įveikti dvasiškai bręsdamas. 3—5 metų berniukas, veikiamas savo pirminių impulsų, pirmą kartą išsimyli. Pirmoji moteris jo aplinkoje dažniausiai yra motina (mergaitė pirmas vyras — tėvas). Motina, iki šiol pirmoji atsiliepdavusi į sūnaus poreikius, dabar griežtai pasmerkia jo pretenzijas. Vaikas suvokia, kad tėvas yra laimingasis jo konkurentas. Z. Froidas vaiką lygina su primityviu, archaisku žmogumi, o jo elgesio analogijų ieško primatų elgsenoje. Natūralus egoistiško, agresyvaus, savanaudžio vaiko impulsas turėtų būti vienas — nužudyti tėvą ir užvaldyti motiną. Kultūrinėje aplinkoje vaiko psichika darosi prieštaringa: jis neapkenčia tėvo, kurį reikia mylėti, ir myli motiną, kurios taip, kaip jis geidžia, mylėti negalima. Visuomenė, iki tol buvusi palanki vaiko norams, pasipriešina ir pateikia jam pirmuosius svarbiausius kraujomaišos draudimus. Juos priimant, internalizuojant, susidaro nauji psichiniai mechanizmai. Šalia malonumo principo psichikoje pradeda veikti realybės principas. Taip susidaro individo dorovinės sąmonės matrica, kurios pagrindu vystosi individo asmenybė. Žmogus nugali savo natūraliuosius gaivalus ir paklūsta visuomenės reikalavimams,— tai esąs kokybiškas šuolis jo brendime. Tėvas iš neapykantos objekto virsta gerbiamu autoritetu, kuriuo visokeriopai sekama. Motinai imamas reikšti pagarbų ir ištikimas švelnumas. Kraujomaišos draudimai sutaurina archaiską žmogaus prigimtį, padaro ją imlią civi-

lizacijos poreikiams ir pasiekimams. Taip deseksualizuojami, sublimuojami pirminiai impulsai, taip žmogaus biologinė prigimtis pajungiama visuomeniškumui. Šitai išsilaisvinama iš tiesioginio gamtos dėsnų diktato ir paklūstama moralės reikalavimams,—formuojasi žmogiškoji sąžinė, išsižiebta žmogiškosios laisvės ir valios kibirkštis.

Negalima neįvertinti Z. Froido pastangų atskleisti objektyvias moralinių imperatyvų ištakas ir jų psichologinio veikimo mechanizmus. Z. Froidas visai pagrįstai akcentuoja šeimos, kaip pirminės individo socialinės aplinkos, įtaką to individo socializacijai, jo asmenybei, charakterio bruožams. Bet negalima sutikti su vienašališku šios įtakos aiškinimu, kai jos veikimo mechanizmas iš esmės suvedamas į natūralių, seksualinių potraukių slopinimą.

Z. Froido manymu, baimė priverčia žmogų atsisakyti tiesioginio impulsų tenkinimo ir transformuoti juos į kultūros aprobuotus dvasinius tikslus. Susidūrus biologiniams ir socialiniams impulsams, dėl baimės pirmenybė teikiama socialumui: pirminiai instinktai pasmerkiama, kaip žemi ir pavojingi. Jeigu iš visuomenės ateinantys draudimai nepaveikia individo, anksčiau ar vėliau jis būtinai tampa nusikaltėliu, nes nepajėgias susidoroti su savo pirminiais impulsais. Jei individas nesugebąs pirminių impulsų (nors ir nerealizuojamų) sublimuoti, jis juos išstumia iš sąmonės kitais mechanizmais į savo psichikos gelmes, kur jų energija neišnykstanti, o cirkuliuojanti, susikaupianti ir laukianti patologaus momento prasiveržti. Individas juntąs nesuprantamą pavojų, nerimą, kaltę dėl savo „blogų norų“. Didėjant nepatenkinamiems norams, kaltės jutimas vis augąs. Iš to vėliau kylančios neurozės.

Edipo kompleksas yra vienas iš kertinių Z. Froido teorijos principų. Čia konkretų pavidalą įgauna jo idėjos apie nesąmoningą psichikos sritį, jos mechanizmus, veikiančius sąmonę, bei tų mechanizmų sudarymą. Įveikus Edipo kompleksą, lyg ir nutiesiamas tiltas tarp žmogaus biologinės prigimties ir jo socialinės būties. Kultūrinius žmogaus tikslus Z. Froidas traktuoja kaip pirminių, natūraliųjų tikslų pakaitalus. Įsigilindamas į intelektualinę, mokslinę, kūrybinę veiklą, žmogus įgyjąs santykinę nepriklausomybę nuo gyvenimo realybės; bet deformuotu būdu patenkinami žmogaus potraukiai tegali suteikti prislopintą laimės ir džiaugsmo jutimą. Pabrėždamas natūraliosios žmogaus pusės asocialumą ir akcentuodamas visuomenės varžomąją funkciją, Z. Froidas teigia, kad individas sąaugumą visuomenėje perka savo laisvės sąskaita. Tokie pažiūrai pasipriešino tiek jo bendražygiai (K. Jungas, A. Adleris), tiek vėlesnieji pasekėjai (K. Horni, H. S. Salivenas, E. Fromas). Ypač pastarieji nesutinka su tokiu individo ir visuomenės interesų priešpastatymu bei vienašališka psichikos erotizacija, akcentuoja socialinių veiksmų įtaką.

Antroje savo gyvenimo pusėje Z. Froidas vis labiau krypo prie platesnių socialpsichologijos ir kultūros teorijos klausimų („Totemas ir tabu“, „Masių psichologija ir žmogiškojo Aš analizė“). Jis bandė aukščiau apibūdintą schemą pritaikyti visos žmonijos raidai. Filogenetinį

dėsnį, tvirtinantį, jog individas savo raidoje pakartoja visos rūšies nuėitą kelią, Z. Froidas taiko žmogaus psichikai ir sukuria mitologizuotą žmonių civilizacijos išsivystymo iš pirmykštės bandos vaizdą. Tos bandos tėvas (vadas), kuriam privalo besąlygiškai paklusti visi vyrai ir priklauso visos moterys, tampa ištūzusių sūnų suokalbio auka. Jo kūnas simboliškai padalinamas visiems ir suvalgomas. Bet, pralieję savo tėvo kraują, jie pajunta siaubą. Siekdami tėvo turėtos valdžios, neiškovoja laisvės ir lygybės. Iškyla tarpusavio išsižudymo grėsmė. Tik dabar visi suvokia bei įvertina tėvo ir jo tvarkos reikšmę. Visuotiniu susitarimu tėvo autoritetas paskelbiamas šventu. Jis padaromas dievu, kurio visareginti akis perkeliama į kiekvieno dvasią, jo įsakymai internalizuojami, t. y. tampa savais įsakymais, sava sąžine, nuo kurios žmogus niekur negalys pabėgti. Tie vidiniai įsakymai priverčia savanoriškai atsisakyti tiesioginio natūralių impulsų patenkinimo ir orientuotis į žmogiškuosius tikslus.

Civilizacijos pasiekimų pamatas — žmonių kančia, natūralių potraukių (visų pirma seksualinių ir agresyvių) slopinimas. Iš čia kyląs įgimtos kaltės jausmas, iracionalus nerimas, baimė ir nuolankumas, verčiantis paklusti kategoriškiems moralės dėsniams ir kurti kultūrinės vertybes. Asmenybės įtaka kultūrai priklausanti nuo to, koku mastu yra sublimuojamas libido. Tokį lygį, kai sublimuojama didžioji libido dalis (juo pasižymincios kūrybiškos, genialios asmenybės), pasiekias nedaugelis, nes esą sunku suderinti griežtus visuomenės reikalavimus su natūraliais savo prigimties poreikiais. Daugelis, nepasiekdami psichinės brandos, lieką infantilizmo lygmenyje. Dar kiti neišlaiką įtampos ir vengią brandaus požiūrio į gyvenimą (t. y. grįžtą į žemesnį libido cirkuliavimo lygmenį), iešką lengvesnių, infantiliškų malonumo ir saugumo formų; kurdami haliucinacinius realybės vaizdus, iešką nusiramavimo alkoholizme, valgio kulte, narkomanijoje. O tai ir yra neurozės pasireišimo formos. Taip Z. Froidas teigia mintį, jog neurotikas — nepilnavertė, nebrandi asmenybė.

Ilgamečių Z. Froido ieškojimų ir apmąstymų rezultatas — trilypis žmogaus asmenybės modelis („Aš ir tai“, 1924). Jame vidinius konfliktus autorius traktuoja ne tik kaip racionalumo susidūrimą su iracionalumu, sąmoningumo — su nesąmoningumu, bet ir kaip prieštaravimus tarp biologinių individo potraukių ir visuomenės nurodymų. Esminė psichinės veiklos pakopa laiko nesąmoningą *Id* („Tai“, vok. „Es“). Čia susiformuoja pirminiai potraukiai, pavaldūs vieninteliui malonumo principui, čia yra psichinės energijos šaltinis. *Id* tiesiogiai susijęs su organizmo fiziologija, bet neturi tiesioginio sąlyčio su realybe. Su realybe susieja *Id* darinys — sąmoningasis *Ego* („Aš“, vok. „Ich“). Per šią instanciją psichikoje atsiranda realybės principas. *Ego* koreguoja nesąmoningų impulsų tenkinimą pagal visuomenės reikalavimus. Tačiau *Ego* įtaka nesąmoningajam *Id* yra ribota; ją sustiprina trečiasis darinys — *Super-Ego*, kuris nėra griežtai apibrėžtas reiškinys. Jis aprėpia ir cenzūrą, ir tėvų, auklėtojų bei kitų autoritetų įskiepytus idealus, ir idealizuotą Aš, ir

sąžinę. Su sąžine žmogaus psichikoje atsiranda kaltės jausmas ir baumės poreikis, o idealizuotas Aš už individo pastangas atlygina pasididžiavimu savimi jausmu. Tie du svarbūs mechanizmai leidžia tėvų kontrolę pakeisti savikontrolė. *Super-Ego* slopina pavojingus *Id* impulsus, bet ir jis pats yra ne mažiau pavojingas, nes visiškai nesiskaito su realybės reikalavimais ir formuoja tikrovės neatitinkančius Aš ir pasaulio vaizdus.

Ego — organizuojantis asmenybės branduolys — užima labai sudėtingą padėtį; jį atakuoja ir gaivališkos, prieštaringos *Id* jėgos, ir *Super-Ego* reikalavimai, kurie gali būti nesąmoningi bei iracionalūs, svetimi ir priešiški žmogui (pavyzdžiui, išsikerojusi sąžinė su visapersmelkiančiu kaltės jausmu ir baumės poreikiu daro žmogų tokį pat asocialų, kaip ir nesukultūrintas *Id*). Visa tai ir lemia „nelaimingos sąmonės“ reiškinį, kurį visiems žmonėms sukelia bendra psichinė situacija, todėl jis esąs visuotinio pobūdžio. Dėl to reikia daugiau stebėtis ne tuo, kad kai kurie tampa psichiniais ligoniais, bet tuo, kad dauguma jais netampa. Vadinasi, neurotiko ir sveiko žmogaus psichinės veiklos mechanizmai tie patys. Tarp jų yra tik kiekybinio pobūdžio skirtumai.

Šioje psichikos struktūros teorijoje ryškiai atsiskleidžia Z. Froido koncepcijos prieštaravimai. Iš vienos pusės, jis siekia tiksliai, determinuotai paaiškinti psichinius reiškinius. Antra vertus, prieina išvados, kad pagrindinis *Ego*, kaip veikėjo, turinys išreiškiamas *Id* sąvoka ir, kadangi *Id* yra nesąmoningas, iracionalia laikoma ir didžioji dalis žmogiškosios veiklos. Sąmonė čia atlieka ne aktyvųjį, kuriamąjį vaidmenį, bet balansuoja tarp visuomenės idealų, realybės reikalavimų ir biologinių potraukių.

Tiesa, laikui bėgant, Z. Froido koncepcija keitėsi. Pradžioje jis atkakliai gynė grynai seksualinę libido prigimties idėją, libido laikydamas jėga, „analogiška alkui; ja pasireiškia potraukis, šiuo atveju seksualinis, panašiai kaip alkis, esant potraukiui valgyti“¹⁴. Vėlesniuose savo darbuose tokio požiūrio jis pamažu atsisako, kol galų gale pareiškia, kad „nesąmoningoje psichinėje veikloje slypi ir žemiausi, ir aukščiausi siekimai“¹⁵. Vėlesniame kūrybos laikotarpyje libido jis sieja su gyvybine jėga, erosu¹⁶. Matyt, Z. Froidas buvo linkęs atsisakyti psichikos biologizavimo ir panseksualizmo, bet tai griovė gana sistemingą ir logišką jo teorijų karkasą.

Savo mokslinės veiklos pradžioje Z. Froidas pabrėžtinai vengė atitrūkti nuo klinikinių faktų. Tačiau į gyvenimo pabaigą jis atitolo nuo tiesioginių terapinių interesų. Stengdamasis filosofiškai pagrįsti savo idėjas, ima kurti pusiau mitologines konstrukcijas, kuriose jaučiamos aiškios iracionalizmo gaidos ir kur dažnai nuo argumentuotos mokslininko kalbos jis pereina prie poetinių metaforų. Žmogaus ir žmonijos gyve-

¹⁴ Freud S. Лекции по введению в психоанализ, вып. 2, М.—П., 1923, с. 102

¹⁵ Фрейд З. Я и оно. Л., 1924, с. 24.

¹⁶ „Taigi mūsų seksualinių siekimų libido sutampa su poetų ir filosofų erosu, kuris apima visa, kas gyva“. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. П.—М., 1923, с. 92.

nimą čia vaizduoja kaip dviejų jėgų — gyvybės instinkto (eroso) ir mirties (tanatoso) — kovos areną. Žmogaus, kaip ir bet kurio kito gyvo organizmo, funkcionavimui yra svarbus pastovumo principas. Bet koks jo iškreipimas, išjudinimas iš nusistovėjusios būsenos esąs prievartinis, todėl nemalonus, o kiekvienas sugrižimas į pirmąją būseną pašalinąs įtampą ir pergyvenamas kaip malonumas. Kiekvienas gyvybinis procesas yra kančia, o mirtis nešanti nusiramimą. Gyvenimas neturįs turėti kito tikslo, išskyrus mirtį, nes gyvybė — antrinis reiškinys, atsirandąs iš neorganinės materijos. Savisaugos instinktas — tai kiekvieno organizmo tendencija ginti savitą būdą numirt. Šiuose samprotavimuose nesunku rasti A. Šopenhauerio idėjų atgarsius; tai, beje, pripažino ir pats Z. Froidas, sakydamas, jog tuo būdu jis patenkąs „į Šopenhauerio filosofijos sritį, kuriam mirtis yra „savaiminis tikslas“, iš čia ir gyvenimo tikslas, o seksualinis potraukis įkūnija valią gyventi“¹⁷.

Froidui turėjo įtakos gana skirtingos filosofijos kryptys: šviečiamasis racionalizmas ir romantizmas, pozityvizmas, empirizmas ir „gyvenimo filosofija“ bei iracionalizmas. Neofroidistas E. Fromas rašo: „Savo tikėjimu proto galia Froidas buvo šviečiamojo amžiaus vaikas. Jo moto: „Sapere aude“ („drįsk žinoti“) apibūdina visą Froido asmenybę ir visus jo darbus“¹⁸. Pasitikėdamas žmogaus protu, Froidas leidžiasi į psichikos gelmes (užtenka prisiminti jo šūkį: „Tebus Ego ten, kur buvo Id“), bet galų gale prieina išvados, kad žmogaus protas, sąmoningasis Ego nėra individo psichikos šeiminkas, kad sąmonė tegali koreguoti, derinti su visuomeninėmis sąlygomis tik tai, kas jau apspręsta nesąmoningų psichinių mechanizmų, susiformavusių dar vaikystėje, kad žmogaus pasirinkimo laisvė tėra iliuzija. Švietėjų požiūriu, natūralūs (gamtiški) žmonių impulsai garantuoja jų harmoniją, dorumą, gerumą, o visoks blogis yra netobulos, deformuojančios žmogaus prigimtį visuomeninės tvarkos pasekmė. Žmogus galiis pažinti savo natūralią prigimtį ir sukurti ją atitinkančią socialinę santvarką. O Z. Froidas žmogaus prigimtį laiko iš esmės asocialia, egoistiška ir agresyvia, todėl iš esmės ir sunkiai suderinama su visuomenės reikalavimais. Konfliktas tarp asmenybės ir visuomenės čia pasidaro amžinas. Metafiziškai suabsoliutindamas antagoniškumą tarp individo ir visuomenės, konkrečios susvetimėjusios buržuazinės visuomenės krizę Z. Froidas laiko vieninteliu galimu žmonijos keliu: visi jos pasiekimai perkami vis didėjančių draudimų, vidinių kančių kaina, o tai didina neurozių skaičių, masinio destruktivizmo protrūkių (karų, revoliucijų) pavojų. Jis palieka nuošalyje pozityviąją santykio tarp individo ir visuomenės pusę, būtent tai, kad tik įsijungdamas į visuomenę individas atskleidžia ir išvysto savo „žmogiškąją gamtos esmę“. „Ypač reikia vengti,— rašė K. Marksas,— vėl priešpastatyti „visuomenę“, kaip abstrakciją, individui. Individas yra visuomeninė būtybė. Todėl bet kuri jo gyvenimo apraiška,— net jeigu ji ir neturi betarpiškos kolektyvinės, kartu su kitais realizuojamos gyvenimo

¹⁷ Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия, с. 91.

¹⁸ Sigmund Freuds mision by E. Fromm. New York, 1952, p. 2.

apraiškos formos,— yra *visuomeninio gyvenimo* apraiška ir įtvirtinimas¹⁹.

Negalima neįvertinti Z. Froido drąsos ir ryžto, kurį jis parodė, kritikuodamas XIX a. pabaigos—XX a. pradžios buržuazinės visuomenės moralinių normų formalumą, apgaulingą šventeiviškumą, po kuriuo slėpėsi abejingumas ir priešiškas individo poreikiams.

Antra vertus, Z. Froidas sumenkino aktyvią, kuriančiąją ir pertvarkančiąją sąmonės galią. Nepriimtinas ir jo fatalizmas, pasireiškęs mechanišku biologinio determinuotumo principo taikymu, sprendžiant žmogaus problemas, kai vaikystės erotiniuose pergyvenimuose ieškoma žmogaus gyvenimo ir asmenybės vystymosi lemties, kurios suaugęs jis jau nebegali pakeisti.

Negalima sutikti su iracionalistiniu visuomenės idealų aiškinimu, su dorovinių normų pavertimu nesąmoningų impulsų išstūmimo, žmogaus sudrausminimo įrankiu bei rezultatu, t. y. svetima žmogui jėga. Tokia niūri išvada logiškai seka iš metafiziškos (individualistinės), apskritai idealistinės metodologijos, sprendžiant žmogaus problemas. Tokio požiūrio ribotumas akivaizdžiai atsiskleidžia dialektinei materialistinei filosofijai, nes, K. Markso žodžiais tariant, „visas judėjimas yra *visuomeninio* pobūdžio; kaip pati visuomenė sukuria *žmogų kaip žmogų*, taip ir jis sukuria visuomenę. [...] *Žmogiškoji* gamtos esmė egzistuoja tik-tai *visuomeniniam* žmogui; nes tik visuomenėje gamta yra žmogui *grandis, jungianti* žmogų su *žmogumi* [...]. Tik visuomenėje jo *gamtinė* būtis jam yra jo *žmogiškoji* būtis ir gamta jam tampa žmogumi. Taigi *visuomenė* yra užbaigta žmogaus esybės vienybė su gamta, tikrasis gamtos atgimimas, įkūnytas žmogaus natūralizmas ir įkūnytas gamtos humanizmas“²⁰.

Marksistinė filosofija, sprendama žmogaus problemą, kaip socialinę problemą, neapsiriboja susvetimėjimo konstatavimu ir ieško realių jo įveikimo kelių. Tokia pozicija akcentuoja dialektinį ryšį tarp gamtinio ir socialinio prado, tarp individo ir visuomenės. Žmogaus įgimtų jėgų atskleidimas, ugdymas ir realizavimas ne tik neprieštarauja, bet yra tolesnės visuomenės raidos sąlyga.

¹⁹ Маркс К. и Энгельс Ф. Из ранних произведений. М., 1956, с. 590.

²⁰ Ten pat, p. 589—590.